

Niibbi historjá

Niibi lea bierggas mas lea bastilis ávju mainna čuohppá dahje čuollá. Juo 2,5 millijovna jagi áigi, olbmo álgo historjjás, ledje niibelágan biergasat ávnnastuvvon ja adnojuvvon. Vuosttaš niibbit ledje árvvu mielde ávnnastuvvon muoras, dávttiin, bániin, ja čorvviin.¹ Áiggi mielde ávnnastuvvojedje maiddái sierranas geđggiin², mii de attii vuodu *geađgeáiggi*-namahussii. Geadgeáiggis lei Norga eanas áigge jiehkki vuolde³. Manjel jiehkki suddama, su. 8000 o.Kr.⁴ ihtigohte orrunsjait dán riikkii. Dát gullet Ahrensburg-kultuvrii, mii lea geađgeáiggi manjemus bierggaskultuvra.

Go geađgeáigi nogai ja bronsaáigi álggii (Norggas su. 1800 o.Kr. gitta 500 o.Kr.), ráhkadišgohte olbmot soames ávdnasiid bronsas dan sadjái go geađggis. Bronsa lea seaguhus mas lea 90 % veaiki ja 10 % datni, ja dán metálla lea hui álki hábmet. Dát buvttii teknologálaš ovdaneami mii attii ovdalaš eanjkilis biergasiidda čielgasat hámi ja funkšuvnna. Niibbi oahpes hápmi lea dás okta boadus. Bronsaráhkadeapmi lea hui divrras hommá, sihke ráhkadeami ja ávdnasiid sisafievrreredeami dáfus. Danin lea jáhkehahtti ahte bronsabiergasat eaiggádedje dušše fápmo- ja rikkis bearrašat. Nu gárte bronsabiergasat maiddái dájvja symbolan persovnnálaš riggodaga ja njunušposišuvnnaid čajeheapmái.

Ruovdeáiggi álggus (500 o.Kr.) geavahišgohte ruovddi bronsa sajis go buvttadedje biergasiid ja vearijuid. Álggos sisafievrreredje ruovddi, muhto árvvuid mielde lei Norga vuodđoávdnasiid dáfus iešbirgejeddji die sullii Kristus riegeame áigge. Ruovdebuvttadeapmi iežes ruovttuguovllus lei olu hálbbit go bronsabuvttadeapmi lei leamašan. Dat dagaha dan, ahte eambbosat nákkejedje háhkat alcceseaset ruovdebiergasat, ja nu beaivválaš geavahussii maid. Sámi kultuvrra dáfus lea dilli veháš earalágan. Sámi ruovdeáigi álggii sullii jagi 0:as, muhto eai leat gávdnan makkár ge duodaštusaid mat muitalit lea go leamaš báikkálaš ruovdebuvttadeapme. Danne lea jáhkehahtti ahte gárvves ráhkaduvvon ruovdebiergasat leat sisafievrrereduvvon, buktojuvvon eará guovlluin. Dat dagahii dan, ahte sámiid gaska leat ruovdebiergasat leamašan vátnásat ja divrasat.

- 1 Ávdnasiid agiheame dihtii gávdnojit unnán duodaštusaid dán biergasiin, main leat boarráseamos dávttit maid vissásit diehtit leamaš geavahusaid ja leat sullii 2 – 1,5 miljovna jagi boarrásat.
- 2 Boarráseamos bierggaskultuvra maid dovdat lea Oldowan-kultuvra, mii idii Nuorta- ja Máttá Afrihkkás 2 miljovna jagi dassái. Dat bistii sullii 1 miljovna jagi ovdal eambo ovdánan dávvirkultuvrrat bohte sadjái, ja Oldowan-kultuvra lei dalle lávdan measta miehtá Afrihkká ja Eurasia-kontineanta masa gullet Eurohpa ja Asia.
- 3 Gitta jagi 11.000 o.Kr. lei Norga jiehkki vuolde.
- 4 Dat lea 10.000 BP – Before Present mas present lea biddjon 1950-lohkui.

Niibbit Sámis

Sámis lea guhkes árbevierru ávnnastit niibbiid ja *sámeniibi* lea doaba maid eatnasat dovdet. Mot hábmet niibbiid lea vierut mat leat ovdánan guhkit áiggiid čađa ja dasa gullet maiddái hervenmállet ja hámit. Niibbit galget leat heivvolaččat atnui ja heivehuvvon daidda bargguide masa leat ráhkaduvvon. Sierranas sámi birgenvugiide adnojuvvojit sierranas niibbit sierranas anuide. Galgá leat niibi giehtadeapmái, čollemii ja árgábeaivválaš anuide. Boazosámiin leat mánggat niibbit ja unna merkenniibi lea dehálaš gaskaoapmi misiid merkemis. Stuorámuš niibbit, *stuoraniibi*, adnojuvvo feara masa. Dan atná omd. dalle go divvu biergasiid ja dávviriid, smávit čuollamiidda, njáskamiidda, duddjomii, biebmoráhkadeamis ja smávva lánjaid čuollamis mat adnojuvvojit omd rievssatgárddiide.

Sámeniibbiid ráhkadeamis leat deháleamos ávdnasat čoarvi, muorra, leaira/sisti ja metálla. Muorradohppa adnojuvvo dávjjit stuorit niibbiide danne go dat materiála lea geahppáseabbo go čoarvi ja litnáseabbo ávjju vuostá. Ovdalaš áigge atne maiddái beassi dohpain. Dohpat mat leat ráhkaduvvon čoarvvis leat dávjá sojul vuolágeahčen ja leairadohpat fas leat jorbejuvvon. Barck og Kihlberg (1981).

Čappa niibbi ii leat álki ávnnastit. Go giedain herve, de ferte bures ja dávjá hárjehallat vai bisuha hervenčehppodagas. Čeahpes duojárat čájehit gelbbolašvuodaset niibbi hervemiin ja hámiin. Eai gávdno guokte ovttalágán niibbi ja hervenmálle rievddada báikkis báikái. Son, gii bures dovda sámi hervenmálle, sáhtta álkit oaidnit gullágo niibii davvi- ja oarjelsámi guvlui. Čeahpes duojáriid niibbit leat bivnnuhis dávvirat sidjiide geat ostet daid čohkken ja vurken dihte, ja čeahpimusat ožžot mánga duhát ruvnaid daid ovddas.

Niibbi sáhtta atnit feara masa, maiddái dálkkodeapmái. Gávdnojit mánggat báikkálaš vierut mot atnit niibbi sierranas váttuid ja buozanvuodaid dálkkodeamis. Guoskaldahhtit niibbiin smávva háviid, bohtanemiid ja sidjon háviid seammas go bossu, lohket galgat buoridit váttu (dieđut maid Inga Hermansen Hætta lea muitalan). Jus lea buozalmasvuolta dehe eará váddu, de galgá niibbiin njávkastit dakko gokko váddu lea. Dalle lohket dan, ahte lea čuohppame buozanvuoda/váttu eret (dieđut maid Annie Henriksen lea muitalan).

Ovdalaš áigge lávejedje maiddái sii, geat ledje veahkkin mánnáriegádeamis, bidjalit niibbi mánnáoažžu oaiv-vuloža dehe seangga vuollái, vai son oaččui fámu ja várjalusa čadahit riegádeami váttuid haga (dieđut maid Annie Henriksen lea muitalan).

Niibbi sáhtta maiddái atnit gaskaoapmin háhkat accesis moarssi. Jus muhtun bárdni lea ráhkasnuvvan ovttá niidii ja jáhkká dan, ahte dat nieida sáhtálii šaddat sunnje moarsin, de sáhtta niibbi bokte olahit neddá váimmu. De ferte dat bárdni ávnnastit niibbi ja de bivdit neddá máksit symbolalaš hatti das, ruovderuđaguin. Dat lea dehálaš, dannego muđui sáhtta soahpatmeahtunvuolta čuožžilit sunno gaskii. Dat gal guoská maiddái buohkaide geat niibbi ožžot (dieđut maid Inga Hermansen Hætta lea muitalan, 2012).

